

ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНІ ЗВ'ЯЗКИ МІЖ ТЕКСТОВИМИ СВІТАМИ КАЗКОВИХ ТВОРІВ

Єфименко Вікторія Антонівна,

канд. філол. наук

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті порівнюються текстові світи класичної казки та сучасної поеми з казковим сюжетом, простежуються інтертекстуальні зв'язки та модифікації, яких зазнав класичний варіант щодо тематичного фокусу, стилістичного забарвлення та інших аспектів текстових світів.

Ключові слова: інтертекстуальність, текстовий світ, трансформований казковий сюжет.

У сучасних лінгвістичних дослідженнях значна увага приділяється когнітивним підходам до аналізу літературних творів. **Актуальність** когнітивно-поетологічних підходів обумовлена можливістю використання здобутків когнітивних наук для інтерпретації тексту. Однією з когнітивно-поетологічних теорій є теорія текстових світів [Ryan 1991, Doležel 1998, Semino 2002]. Текстові світи в літературі – це когнітивні та культурні конструкції, які виникають в уяві мовців або письменників у процесі створення тексту та в уяві слухачів або читачів у процесі розуміння тексту [Brône 2009, 40].

Мета нашої розвідки – провести порівняльний аналіз текстових світів класичної казки та сучасної поеми з казковим сюжетом.

Об'єктом дослідження є літературні тексти, які містять казкові сюжети.

Предмет дослідження – особливості трансформації казкових сюжетів.

Наукова новизна дослідження полягає у тому, що теорія текстових світів вперше застосовується до аналізу інтертекстуальних зв'язків класичних казок та казок з трансформованим сюжетом.

Відомий дослідник текстів Л. Долежел [Doležel 1998, 202] зазначав, що літературні твори можуть мати інтертекстуальні зв'язки не лише на рівні текстів, а й на рівні вигаданих світів. У. Еко [Еко 1979, 20] писав, що читачі конструюють текстові світи, звертаючись до загальних фреймів (загального знання про світ) та інтертекстуальних фреймів, які включають знання про мову, жанри, тексти тощо.

Коли багато різних текстів розповідають одну й ту саму історію (як у випадку міфів та казок), цей окремий вигаданий світ може стати частково незалежним від конкретних випадків його текстової реалізації і отримати статус вигаданої конструкції, яка широко використовується в певній культурі, незалежно від того, чи знайомі читачі з цим літературним твором [Brône 2009, 40]. До таких вигаданих світів належать класичні казкові сюжети та їх різноманітні варіації. Цікавим прикладом твору з трансформованим казковим сюжетом є поема американської поетеси Дебри Кеш "Шипшинка" [Datlow 2000]. Наведемо текст поеми повністю:

*A hundred years of dreams –
I would not have given up an hour
of those shifting landscapes, the tower, the lagoon
the rough roses making a cradle around my bed.*

*Everything stops
for me and for everyone I know
while behind my wincing eyelids I absorb
my parents' recklessness.
We wanted the best for you, they'll tell me:
all those girlish virtues
a pretty face and figure, kindness to the poor
the ability to sing and play the spinet.
Inviting the colors of the rainbow to my christening,
spraying me with holy white light,
they locked out one color of the spectrum
the darkness that absorbs it all
and I blame my father. Maleficent came to his birth
just as surely as she did to mine:
the difference is that everyone knew her then
when her name was Poverty and Need
and the guests all bowed their heads. In our day
my birthday, no one expected her.
Evil, they called her. I call her
Resentment, Fury. Locked away, I dream
and no one tells me what to do.
No one breaks in. And when a stranger offers me a spindle
glistening, sexual, I sink into the pillows
and remember the worst has already happened:
I have survived death and turned it into sleep
and a dream lasting one hundred years.
When I wake
I will know my lover's face.*

Назва поеми недвозначно вказує на її інтертекстуальний зв'язок з казкою братів Грімм "Dornröschen" [Grimm 2007], яка в англійському перекладі звучить як "Briar Rose", а українською перекладається як "Шипшинка" або "Спляча красуня". Варто зазначити, що ім'я головної героїні згадується лише у назві поеми, в самому ж тексті відсутні будь-які імена, окрім різних найменувань злої чарівниці. Характерною рисою сучасних варіантів традиційних казок є гра на контрасті з класичними варіантами. Виділимо основні відмінності між текстом Д.Кеш та братів Грімм:

У поемі Д.Кеш розповідь ведеться від першої особи і в теперішньому часі, оповідачем виступає Спляча красуня, тоді як казка Грімм являє собою традиційну розповідь всезнаючого автора, що ведеться від третьої особи в минулому часі.

Поема має часові рамки, обмежені сторічним сном головної героїні.

Причина занурення героїні у сон (укол веретеном) у поемі не вказується прямо, а подається в завуальованому вигляді.

Закінчення поеми залишається відкритим, поява принца лише очікується.

Головна героїня звинувачує своїх батьків в необачності за те, що вони на її хрес-тини запросили представниць усіх кольорів веселки, окрім темного. Особливо вона звинувачує свого батька, адже зла чарівниця Малефісента уже з'являлась при його народженні (щоправда, тоді її звали Бідність та Нужда), але чомусь ніхто не чекав на її появу на хрестинах дівчини.

Текстові світи в літературі є багатоплановими, динамічними, вони населені конкретними персонажами, наділеними певними рисами, які беруть участь у подіях, що розгортаються в специфічному місці. Простежується різниця між способом "заселення" текстового світу в поемі Д. Кеш та в казці братів Грімм. У казці всезнаючий оповідач розповідає про місце дії, персонажів, події, що відбуваються з ними, проте не заглиблюється в думки та особисті переживання героїв. У поемі Д.Кеш на перший план виходить індивідуальність головної героїні, її висновки щодо подій, які відбулися з нею, та її сподівання на майбутнє.

Основну інформацію про текстовий світ ми отримуємо, виходячи з принципу, що він, наскільки це можливо, подібний до реального світу (принцип мінімального відхилення М.-Л. Райан [Ryan 1991, 48]), проте часто інформація залишається неповною. Якщо йдеться про відомі казкові та міфологічні сюжети, то ці інформаційні пробіли торкаються особистого життя персонажів, процесів, які відбуваються в їхній свідомості тощо. Усе це характерне для казки братів Грімм. Поема Д. Кеш, навпаки, є інтроспективною, і вся інформація в ній сконцентрована навколо думок та спогадів головної героїні. Проте тут події, які трапилися з героїнею, не викладені в логічній послідовності, відсутнє також чітке пояснення її теперішнього стану. Частково інформацію, якої бракує, читачі мають змогу почерпнути з казки, заповнюючи таким чином пробіли, що виникають в процесі читання. У. Еко [Еко 1990, 78] зазначав, що створення текстових світів вимагає від читачів гнучкості та певної поверховості, за допомогою яких можна пояснити існування певних протиріч, порушення онтологічних рамок тощо. Наприклад, нам доводиться прийняти факт сторічного сну Сплячої красуні, хоча ми прекрасно розуміємо, що це неможливо з наукової точки зору.

Інтерпретація тексту читачами великою мірою залежить від природи та обсягу знань, наявних у читача на момент прочитання твору. Якщо передбачити, що існують читачі, незнайомі з казкою "Шипшинка" братів Грімм, то в них можуть виникнути труднощі з побудовою текстового світу поеми. Вони також не зможуть провести паралелі між світом казки та світом поеми та виділити відмінності. І навпаки, чим краще читач обізнаний з текстом традиційної казки, тим більше різних нюансів він виявить, порівнюючи обидва твори.

Цілком очевидним є той факт, що казкові сюжети містять елементи неправдоподібного та неможливого з точки зору законів природи. Дослідники можливих світів [Ryan 1991] виділяють неможливі ситуації, які можуть зустрічатися в вигаданих світах. Зокрема, М.-Л. Райан виокремлює дев'ять типів відносин досяжності між реальним світом та світом, який вважається реальним в художньому тексті [Ryan 1991, 32]: ідентичність властивостей, ідентичність інвентарю, сумісність інвентарю, хронологічна, фізична, таксономічна, логічна, аналітична та лінгвістична сумісність. У творах, що розглядаються, порушується фізична сумісність, адже сторічний сон супе-

речить законам природи. Принцип ідентичності інвентарю також не дотримується через відсутність добрих та злих чарівниць у реальному світі.

Для розвитку сюжету необхідне існування певного конфлікту між декількома текстовими світами. Так, казка братів Грімм починається із виникнення світу бажань, в якому король та королева прагнуть мати дитину. Їхнє бажання здійснюється, початковий конфлікт зникає, проте по мірі розгортання сюжету виникають нові конфлікти між світами (побажання злої чарівниці, його пом'якшення тринадцятою чарівницею), які вимагають подальших дій для їх розв'язання. У поемі Д. Кеш існує конфлікт між текстовими підсвітами головної героїні та її батьків. Батьки хотіли для своєї доньки найкращого і тому не запросили на її хрестини злої чарівниці. На думку ж доньки, вони повинні були це зробити, адже, по-перше, не можна викреслювати з усього спектру кольорів темний колір, а по-друге, ця чарівниця вже приходила до батька дівчини після його народження, тому її повторний прихід був цілком передбачуваним і прогнозованим.

При порівнянні текстових світів оригінального твору та його трансформованого варіанту слід брати до уваги такі фактори, як тематичний фокус, стилістична фільтрація та ступінь правдоподібності [Ryan 1991, 43]. Тематичний фокус пов'язаний з вибором місця дії, персонажів і подій з історії та вже існуючих текстів. В аналізованій нами поемі місце дії обмежується ліжком, на якому спить головна героїня, перелік персонажів та подій, про які вона згадує, є також доволі обмеженим порівняно з казкою братів Грімм. Єдине розширення рамок класичного сюжету торкається низки імен, якими героїня наділяє злу чарівницю: Малефісента (алюзія на Диснейвський анімаційний фільм), Бідність, Нужда, Образа, Лютість.

Стилістична фільтрація визначає те, в якому світі представляються зображувані об'єкти та події, і, відповідно, яке враження вони справляють на читачів. Казка братів Грімм має традиційний для свого жанру відсторонений та дещо моралізаторський тон, тоді як поема є більш інтроспективною та психологічною. Нарешті, фактор правдоподібності залежить від того, чи є події, які відбуваються в текстовому світі, правдоподібними, чи ні. Ми вже згадували раніше про такі неправдоподібні речі, як побажання злої чарівниці та сторічний сон головної героїні.

Л. Долежел [Doležel 1998, 199] зазначає, що постмодерністські трансформації класичних творів видозмінюють, переміщують та переоцінюють класичний протосвіт. Це можна пояснити тим, що культурний досвід минулих епох не відкидається постмодернізмом, а підлягає переоцінці, реінтерпретації та реструктуризації. Якщо говорити про поему Д. Кеш, то в ній відбувається локалізація простору та переоцінка ролі Сплячої красуні, яка з пасивної героїні з казки братів Грімм перетворюється на центральну фігуру оповіді з прагматичними та досить переконливими судженнями.

Таким чином, при порівнянні текстових світів традиційної та сучасної казки простежується їх інтертекстуальний характер, проте існує низка відмінностей щодо тематичного фокуса, стилістичного забарвлення, видів конфліктів, які існують між текстовими світами та спричиняють розвиток сюжету. Подальші дослідження в цьому напрямі необхідні для отримання більш універсальної картини інтертекстуальних зв'язків текстових світів творів з традиційними та трансформованими казковими сюжетами.

В статье сравниваются текстовые миры классической сказки и современной поэмы со сказочным сюжетом, прослеживаются интертекстуальные связи и модификации классического варианта относительно тематического фокуса, стилистической окраски и других аспектов текстовых миров.

Ключевые слова: интертекстуальность, текстовый мир, трансформированный сказочный сюжет.

The article compares text words of a classical fairy-tale and a modern poem with fairy-tale motives, traces the intertextual relationship and modifications of the classical variant in regard to thematic focus, stylistic filtering and other aspects of text worlds.

Key words: intertextuality, text world, fairy-tale retelling.

Література:

1. Cognitive poetics: goals, gains, and gaps / G. Brône, J. Vandaele (eds.). – Berlin : Mouton de Gruyter, 2009. – 560 p.
2. *Cash D.* Briar Rose / D. Cash // Black Heart, Ivory Bones / E. Datlow, T. Windling (eds.). – N. Y. : Avon Books, 2000. – P. 98–99.
3. *Doležel L.* Heterocosmica. Fiction and Possible Worlds / L. Doležel. – Baltimore ; L. : John Hopkins University Press, 1998. – 352 p.
4. *Eco U.* The Limits of Interpretation / U. Eco. – Bloomington : Indiana University Press, 1990. – 304 p.
5. *Eco U.* The Role of the Reader / U. Eco. – Bloomington : Indiana University Press, 1979. – 288 p.
6. *Ryan M.-L.* Possible Worlds, Artificial Intelligence and Narrative Theory / M.-L. Ryan. – Bloomington : Indiana University Press, 1991. – 308 p.
7. Cognitive Stylistics: Language and Cognition in Text Analysis / Semino E., Culpeper J. (eds.). – Amsterdam ; Philadelphia : John Benjamins, 2002. – 333 p.
8. *The Brothers Grimm.* The Complete Illustrated Fairy Tales / The Brothers Grimm. – Ware : Wordsworth Editions, 2007. – 845 p.